

Louis Sicking en Darlene Abreu-Ferreira (eds.), *Beyond the catch. Fisheries of the North Atlantic, the North Sea and the Baltic, 900-1850* (Leiden en Boston: Brill, 2009) 422 p. ISBN 978 90 04 16973 9.

Beyond the Catch kan een uitermate geslaagde bundel over visserij in de middeleeuwen en vroegmoderne tijd genoemd worden. Het boek bestaat uit dertien degelijke en soms zelfs fraaie essays, die door archeologen en historici zijn geschreven. Hierdoor krijgt het boek een interdisciplinair karakter. De redacteurs van het boek, Louis Sicking en Darlene Abreu-Ferreira, slagen erin om met het schrijven van een knappe inleiding het boek de nodige samenhang te geven. Dit doen zij door op de gemeenschappelijke thema's van de artikelen te wijzen. Ten eerste laten zij zien, dat vangstgebieden en regio's waar vis geconsumeerd werd, steeds verder van de vissersplaatsen komen te liggen. Een ontwikkeling die 'expanding fish horizon' wordt genoemd en plaatsvindt in samenhang met mogelijkheden om vis te verduurzamen. Ten tweede maken zij de lezer er attent op dat de essays allemaal een lange termijn ontwikkeling laten zien. Hierin worden veranderingen in de visserij en hun consequenties voor de vissersgemeenschappen duidelijk gemaakt. Bij de indeling van het boek hebben zij eveneens samenhang nagestreefd. Als eerste komen artikelen aan de orde die over landschap, nederzettingen en ruimtelijke organisatie handelen. Daarna komen economische onderwerpen als handel, winst en belasting aan bod en ten slotte wordt in het laatste deel van het boek ingegaan op consumptie, communicatie en coöperatie. Om een beeld van de inhoud van het boek te geven, worden hieronder een paar essays uitgelicht.

Sophia Perdikaris en Thomas H. McGovern laten in hun essay *Viking age economics and the origins of commercial cod fisheries in the North Atlantic* zien dat al voor het ontstaan van een economische markt sprake was van visuitwisseling. In de negende tot en met de elfde eeuw wordt namelijk vis vervoerd van de Noordwestkust van IJsland naar nederzettingen in het binnenland. Archeologen hebben aan de kust namelijk *site's* gevonden waar seizoengebonden bewoning plaatsvond. Op deze *site's* zijn graten van volledige vissen en vooral veel kopstukken van vissen gevonden. In het binnenland echter vinden zij bij overblijfselen van enkele grote woonhuizen vooral veel staartstukken van vissen. Vanwege afwezigheid van koppen moet de zeevis dus al voor vervoer verduurzaamd zijn. Tot de twaalfde eeuw gaat het om een groot assortiment van vissen. Van een voor de markt gespecialiseerde visserij is dus nog geen sprake. Uiteindelijk komen de auteurs tot de conclusie dat kort na hun vestiging in de IJslandse hooglanden Scandinavische boeren/hoofdmannen het nuttig vonden om proteïne rijke vis te importeren. Of het toe-eigenen van vis plaats vond via giftuitwisseling, accumulatie door hoofdmannen en latere herverdeling of door arbeidsuitwisseling blijft onzeker. Wel is duidelijk dat de vraag naar zeevis niet na bevolkingsgroei ontstond, maar direct na de komst van Scandinaviërs. De vraag naar verduurzaamde zeevis moet dus geïmporteerd zijn uit Noorwegen, waar plaatselijke elites betrokken waren bij het vervoer van stokvis.

In zijn essay *The western herring fishery in the western Baltic* brengt Carsten Jahnke een aantal met elkaar samenhangende onderwerpen aan de orde. Hij laat zien dat de ontwikkeling van middeleeuwse haringvisserij in de westelijke Oostzee aan de kusten van de Deense provincie Scania, het Noors-Deense eiland Bohulsen en het Duitse eiland Rügen samenhangen met de vraag naar haring in het Europese binnenland en het feit dat het op het strand brengen en verduurzamen van de vis plaatsvond vlakbij

de trefpunten van de handel. Wat betreft de toename van de vraag geeft Jahnke aan dat de lange perioden van vasten en onthouding in het christelijke geloof hebben bijgedragen tot een hogere visconsumptie en dat de bevolking in tijden van vleeschaarste in vis, als bron van eiwitten, een goed substituut zag. Ten slotte gaat Jahnke nog in op de vraag wat deze veranderingen voor de inheemse visserij betekenden. We zien dat de visserij in de westelijke Oostzee net als op de kusten van IJsland beoefend werd vanuit tijdelijke nederzettingen. In de gebieden die Jahnke bespreekt vonden boeren en andere bevolkingsgroepen met een laag inkomen in tijdelijke hutjes hun onderkomen. Zij vormden ad hoc vissersgroepen van vijf tot acht man en gingen met open schuiten uit vissen. De vis kon pas opgekocht worden als deze op het strand was gebracht. In de twaalfde en dertiende eeuw konden kooplieden uit Bardowick en Lübeck vanwege hun belangen in zout uit de zoutpannen van Luneburg de handel in haring monopoliseren. Dit had tot gevolg dat onder andere de vissers uit de Nederlanden naar nieuwe vangstgebieden uit gingen zien. Uiteindelijk had de monopoliepositie van de Lübeckers daardoor nadelige gevolgen voor de haringvisserij in de westelijke Oostzee.

Uiteindelijk schuilt het belang van het boek vooral in het feit dat door alle auteurs een koppeling is gemaakt van veranderingen in de visserij, vishandel en visconsumptie met lange termijn ontwikkelingen. Enkele van deze ontwikkelingen zijn, de christianisering van Europa, waardoor het eten van vis op vastendagen gebruikelijk werd en de toename van de bevolking omstreeks 1300, die zodanig was dat de graanproductie opgevoerd moest worden. Dit laatste had tot gevolg dat het verbouwen van graan de veeteelt ging verdringen, waardoor vleestekorten ontstonden. Een omvangrijkere bevolking en vleestekorten leidden op hun beurt tot een hogere visconsumptie. Ontwikkelingen in de visserij en de vishandel worden eveneens in verband gebracht met de ontwikkeling van een markt gebaseerd op een geldeconomie. In de zeventiende eeuw werd het werk van vissersvrouwen uiteindelijk ook steeds meer gekoppeld aan de geldeconomie, zoals blijkt uit het essay van Annette de Wit, die eerder over dit onderwerp in *TSEG* publiceerde.

Herman Ketting

Kees Camfferman en Bob R.C.J. van den Brand, *Broncommentaren, deel 8, Jaarverslagen van Nederlandse ondernemingen vanaf 1811 tot 2005*, onder eindredactie van G.A.M. Van Synghel (Den Haag: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 2010), 142 p. ISBN 978 90 5216 173 0.

Op vrijdag 28 oktober 2010 vond bij het ING in Den Haag de feestelijke presentatie plaats van deel 8 van de serie *Bronnencommentaren*, gewijd aan jaarverslagen van Nederlandse ondernemingen. De feestelijke presentatie was tegelijkertijd een beetje weemoedig. Het achtste deel is namelijk tevens ook het laatste deel in de reeks gedrukte *Bronnencommentaren*. De reeks, gestart in 1982, had ten doel mogelijke koudwaterrees bij onderzoekers, archivarissen, genealogen en andere historisch belangstellenden bij het gebruik van bronnen weg te nemen. Ze werden op weg geholpen met een analyse van de administratieve context en van de informatie- en de gebruikswaarde van de behandelde bronnen. Tegelijkertijd waren de bronnencommentaren bedoeld als stimulans voor bronnenkritische bespiegelingen.